

# Bidrag til Sandflugtens Historie.

Af Anthon Fuglsang.

## 1. Sandflugt.

Ingen kan skildre en Sandflugts frygtelige Foreteelse, hvor Flyvesandets Knog matter Dagslyset, fylder Husrummene, trykker Bygninger sønder, kvæler og ødelægger alt på sin flygtende Vej, ude som inde. Og dog har Sandflugten raset med Mellemrum indenfor Danmarks Grænser igennem Århundreder og med en Vælde, der alene i Jylland har lagt henimod 120.000 Td. Land Øde under Flyvesandets altdræbende Vægt.

Fra Frederik II.s Tid til Midten af 1700-erne kender vi en Del til Sandflugtens Hærgen her til Lands, igennem Bøndernes Klager til Regeringen, præstelige Embedsindberetninger og Regeringens spredte Forsøg på at komme de nødstedte Bønder til Hjælp, især ved Nedsættelse af Hartkorn og Afgifter. Spredt i forskellige Samlinger er disse Oplysninger vel tilgængelige for den, der søger, og de er benyttet af Historikere og Forfattere til belysning af lokalhistoriske Forhold denne 200-årige Periode. Men fra Midten af 1700-erne ophører alle trykte Oplysninger om Sandflugten og dens Hærgen såvel som om dens Bekæmpelse. Dette er bemærkelsesværdigt og beskæmmende. Thi denne Mangel på Interesse for et vigtigt Område af dansk Historie er Årsagen til den almindelige Påstand om, at Sandflugtens Dæmpning i Danmark var fuldbyrdet henimod Slutningen af 1700-erne. Denne Urigtighed kunde og burde være undgået, idet de Akter, der findes i Rigsarkivet angående Sandflugten i Tiden fra ca. 1786 til omkring 1850, enstemmigt og fra alle Landets Egne fortæller, at Flyvesandet først blev bragt under sikker Kontrol ved År 1820, og at Sandflugten først nogenlunde blev standset hen mod Midten af Århundredet.

Den almindelige Dæmpning, der blev iværksat ved Forordning af 19. September 1792, gennemførtes i Løbet af to Menneskealdre ved et uhyre Hoveri af Bønderne i de hjemsogte Amter, under yderst slette Vilkår og med næsten ufattelig ringe Midler. Men Mindet om Sandflugtens Gru og Dæmpningens trælse og tunge Byrde er blegnet. Man samlede sig om at høste de velsignede Frugter deraf.

Sandflugten var navnlig i Forårstiden en uhyggelig Gæst, der truede Sæden og Græsmarkerne. Vi lader Arkivets gamle Sandflugtsdokumenter fortælle derom.

I 1792 klagede Bønderne i Sydthy til Kongen over, at siden de i 1788 med Ørumgård blev solgt fra det Vestervigske Stamhus, havde deres Husbond, Hr. Fogh til Ørum påbudt, at de årligt ved Micheli Tide, til det fordærvelige Flyvesands Hemme, med Klittag og Klittagsfrø skulde dække de nærmestliggende Sandblier (de Opbrud af Flyvesand, der lægger sig i Hob nær Brudstedet), som truede deres Marker. Men deres Evne var altfor svag til at overkomme dette uovervindelige Arbejde, som dog var så nyttigt og vigtigt. De androg derfor om af Sognet at måtte få Hjælp dertil af fire Mand i to Dage.

Det var 10 Gårdmænd i Tølbøl, der klagede. Rentekammerets Konsulent og Førstemand i Sandflugtsager, Professor ved den kgl. Veterinærskole og Lektor i Botanik, Erik Wiborg, anbefalede Hjælpen i en Erklæring om, at Tølbøl virkelig var truet af Sandflugt, og at Foghs Foranstaltninger fortjente Opmærksomhed. Han foreslog, at Hjælpen skulde ydes af de omliggende Sogne, der ikke selv truedes af Sandflugt eller led derunder.

En Synsforretning over thylandske Sandflugter i 1802 omhandler bl. a. en ny opbrudt Sandflugt i Istrup, Hvidbjerg vesten Å Sogn, der truede Koldtoftgård, i Kjallerup Bys Sandklitter i samme Sogn. Der var plantet ekstraordinært dette År af Klittag, fordi Markerne indenfor truedes med Ødelæggelse. Til Hvidbjerg vesten Å og Svankjær Byers åbne og levende Sandflugter kunde der ikke til at dæmpe Sandet skaffes tilstrækkeligt Ryktag. Alt det Arbejde, som kunde ydes af de omliggende Sogne, skulde præsteres for at redde de truede, dyrkede Marker fra Overknygning af de store Sandblier. I Lodbjerg Sogns Flyvesandsklitter skønnedes Situationen nærmest håbløs.

I Ræhr Sogns Klitter i Hillerslev Herred skulde man ligeledes sætte alt Arbejde ind på at redde de Østenfor liggende Ejendomme fra at blive helt Ødelagt af de "gyselige" Flyvesande.

I Tvorup Klit, Hundborg Herred, frygtede Synskommissionen for, at den sydvest for Tvorup

Kirke liggende Villadstang Sande og Sandrimme, skulde tage helt Overhånd, før Dæmpningsarbejdet, som oversteg det lille Sogns Kræfter, kunde dæmme op for den voldsomme Sandflugt.

Sandflugtskommissionen for Vandborg Herred i Ringkøbing Amt kom i 1793 til Flynder Sogn for at tage Syn over en opstået Sandflugt på Gårdmand Morten Godskesen i Ø. Aggergårds Mark og enes om Anstalt til dens Dæmpning. Over et Areal af 6 Tdr. Sædeland havde Sandflugten taget sådan Overhånd, at det var ganske fordærvet, og Kommissionen nærrede stor Frygt for, at store Dele af Gårdens øvrige Jorder også vilde blive ødelagt. Kommissionen enedes om at lade sætte et 140 Alen langt Dige for at møde det flyvende Sand og anmodede igennem Rentekammeret om at få et Parti Klittagsvipper til Nedlægning for dermed at binde Flyvesandet ved dets forskellige Kilder. Kommissionen rejste derpå sin Vej, og der hengik 4 år uden at der skete videre. Efter en ny Klage mødte Kommissionen atter. I den lange Mellemtid havde Morten Godskesen alene stridt en forgæves Strid med Flyvesandet, der År efter År havde Ødet hans Sædmarker og udbredt sig over ca. 20 Tdr. Sædeland. Selve Gården var blokeret af høje Sandbjerge, der spærrede Udkørslen og fyldte både Gårdsrum og Husrummene. Og Hustagene var ved at trykkes ned. Med sin Familie var han ved at omkomme.

Kommissionen fandt Gårdens Vintersæd begravet under et tykt Sandlag og Grønsværen var slidt af Markerne og føjet bort med Sandknoget. Nu skulde der sættes to Diger, og et Tingsvidne blev optaget for at fastslå den lidte Ødelæggelse, så Morten kunde få sit Hartkorn nedsat.

Men atter udeblev Hjælpeforanstaltningerne, og Nedsættelsen af Hartkornet mødte Vanskeligheder både hos Amtmand og Rentekammer. Og imens ødelagde Sandflugten det meste af Gårdens Jordtilliggende, Bygningerne trykkes i Kvag, og Gødningen kunde ikke køres ud på Marken på Grund af de ophobede Sanddynger udenfor Gårdsleddet. Morten Godskesen gik i Angst. Igennem Amtet sendte han et Bønsskrift til Rentekammeret om at få bevilget Støtte til at flytte Gården 800 Alen til et Sted, hvor Sandet ikke var nået hen. Samtidig bad han om at få Hjælp af Sognets Folk til Flytningen og Genopbygningen.

Dette Andragende støttede Amtmand Hansen i Ringkøbing. Men Rentekammeret ønskede oplyst, hvorvidt Andrageren ikke ved Mangel på Påpasselighed selv havde været Årsag til Sandflugtens Opkomst og Udbredelse. Omsider bevilgede man dog en Flytningshjælp af 2 Rdlr. pr. Husfag, at udbetale, når den flyttede Gård stod færdig, og Synsmændenes Erklæring indsendtes. I 1802 flyttedes og genopbyggedes Gården. Men først i 1804 anvistes den bevilgede Hjælp, der beløb sig til ialt 100 Rdlr. Elleve forfærdelige År var da forløbet, siden Sandflugten begyndte at hærge Ø. Aggergårds Beboere og Ejendom.

De to sammenhørende Ejendomme i Ikast Sogn, Store og Lille Nørlund, havde et Jordtilliggende på over 3000 Tdr. Land. Ejerne, to fattige Mænd, ansøgte i 1794 Rentekammeret om nogen Lindring i deres store Nød. Den var forårsaget af et rygende Sandknog, der var opstået som Følge af en Hedebrand i 1781, hvorved Jordskorpen afbrændtes og åbnede for det underliggende Flyvesand. Siden da havde Sandfoget vedvaret og overknøget begge Ejendomme, så der "ikke kunde avles hverken Strå eller Kerne". Ansøgerne henviste til Professor Wiborg, som ved Selvsyn havde erkendt deres jammerlige Situation. De kan "ikke udholde det længere og må med Koner og Børn flygte fra Hus og Hjem", hvis de ikke får en Håndsrækning. Rentekammeret forlangte imidlertid, at Ansøgerne skulde bekoste en Opmåling af de ødelagte Strækninger, inden Bevilling kunde gives. De var for fattige til at bekoste en sådan og fik derfor ingen Hjælp. Den ene af Ejerne måtte opgive.

En halv Snes År senere var Sandflugten på Nørlund Hede ved Sandflugtskommissæren for Hammerum Herred, Herredsfoged Møller på Højris i Ikast, lagt under Dække og i 1809 sådan sammengroet, at Strækningen atter kunde nyttiggøres, dels til Græsning og dels til Avlsdrift, og en lille Birkeskov af Møller var anlagt til Pryd og Nytte. Herom skrev Professor Wiborg i 1811: "I Året 1791 kom jeg efter det høje Rentekammerkollegiums Befaling til St. og L. Nørlund for at undersøge den derværende Sandflugt. Allerede i flere Miles Afstand øjnedes Sandflugten som en Hedebrand, højt i Luften. Beboerne mødte mig grædende og viste mig deres Ejendomes Ødelæggelse. Det blæste en hård Nordvest, og man turde ej vove at køre mig ind på Sandflugten af

Frygt for at køre vild. Rejsen blev dog alligevel foretaget, og da jeg kom ind på denne Flyvesandsstrækning, kunde man næppe åbne Øjnene. Alle Genstande forsvandt. Man så kun en Røg af Sand, som gjorde Solen kobberfarvet. Alle mine Dæmpningsforslag holdt Beboerne for utilstrækkelige. Ni Mile havde jeg til Stedets Amtmand i Ringkøbing, og der ventede jeg ikke at møde Tillid. I denne min Fortvivlelse søgte jeg Stedets Præst, den retskafne Olding, Pastor Bruun i Ikast. Med forekommende Høflighed tog han imod mig, uagtet han mistvivlede om mit Projekts lykkelige Udfald. Han viste mig til sin Nabo, Herredsfoged Møller, Højris, en uegennyttig og nidkær Embedsmand, der havde foretaget adskillige nye og nyttige Indretninger i Egnen. Min Modtagelse hos Møller var, som jeg havde ventet. Han brændte af Iver for at stanse det ødelæggende Onde, men holdt det for uovervindeligt. Dog lovede han mig strax at iværksætte mine Planer, og han kunde gøre det, fordi han havde Almuens Tillid og Agtelse. Planerne blev udførte, mens vi korresponderede derom; hans betydelige Forarbejder hjalp betydelig til Sandflugtens hurtige Dæmpning, da han i Forvejen var Sandflugtskommisær i Hammerum Herred.

At St. og L. Nørlund Sandflugt blev så hastig dæmpet, er Møllers Dåd og ingen andens. Uden ham vilde alle mine Dæmpningsplaner have været frugtesløse. En Sandstrækning af mellem 3 og 4000 Tdr. Ld. er bleven forandret til en Hede med en liden Birkelund plantet; de tabte Marker genvandtes og den omliggende Egn frelstes fra at vorde Ødelagt af Sandflugt. Uden vidtløftige Skrivelser har Møller opnået det befalede Øjemed . . .”

Sandflugtskommissionen for Ribe Amts Vester Herred beretter i 1790 fra en Besigtigelsesrejse, at Sandbjergene adskillige Steder er udhulede fra nederst til Øverst og tildels allerede helt gennemskårne, tildels ligefrem sløjfede, ved at Flyvesandet knyger væk Østerpå og ind i Landet på de tæt ved liggende Jordejendomme. Om den farligste Sandflugt skriver Kommissionen:

“Store Borrup (Bordrup) Sandes store og farlige Strækning kan ikke forbedres, da de Strækninger, der hvert År dæmpes ved Beplantning, det følgende År er ødelagt. Her burde mange Sognes Hjælp anvendes til Dæmpning i en Del År for at få den i nogenlunde skikkelig Stand.”

Efter en halv Snes Års idelige Dæmpningsbestrebelse udtaler Sandflugtskommisær Ellung samme Mening. Han ønsker hele Amtet mobiliseret til Dæmpningsarbejde i Bordrup Sande nogle År i Træk, 10.000 Mand og 1000 Køretøjer 1 Måned årligt. Hele Jylland skulde levere Klittag til Plantning, og Sandflugtskommisærer, Opsynsmænd og Klitfogder fra andre Sandflugtsdistrikter skulde dirigeres til Hjælp for at binde Bordrup Sandes umådelige Sandmasser, der bestandig vandrer Østerpå, længere ind i Landet.

I en Henvendelse 1793 til Kongen erklærer Beboerne i Lønne, at det er Majestæten bekendt, at de har fået Nedsættelse i deres Hartkorn på Grund af overhåndtagende Sandflugt. Tre Fjerdedele af deres Marker er nu opfyldt af Sandbjerge, som daglig truer med at tilintetgøre den sidste Fjerdedel af dem. -

Fra Skagen indberettede Byfoged Ferslev til Rentekammeret i 1786:

“Sandflugt har ganske ødelagt Markerne vest og nordvest for Skagen By. Hvor Markjorderne forhen vare, er nu ej det ringeste uden Flyvesand. Byens Fællede er hel forvandlet til store Sandmiler, nogle få Sletter undtagne. . . . Med alle blæsende Vinde, undtagen sønden, hvor Byen har Havet, bliver Østerby og Vesterby overfyget, foruden at det Sand, som findes i Byen, ikke sjældent ligger langt op på Husene og forrådner dem. Og Sandet udenom Gårdene og Husene gør, at Vandet, når det regner og tører, går på andre Kanter til og ind i Husene. Den liden By Høyen eller Gl. Skagen er lige Vilkår undergiven. . . . Over en Strækning af 3 Mile fra Skagen til Råbjerg har Sandet ganske taget Overhånd.” -

I 1793 skriver Danske Kancelli til Rentekammeret om Sandflugten i Skagen: “Sandflugten har i de senere Åringer grebet sådan om sig, at Byen årlig er udsat for Ødelæggelse af Sand og Vand. Sandet går ikke sjældent op til midt i Husenes Værelser, og Beboerne må med store Bekostninger, Møje og Forlis flytte deres Huse til højere liggende Grunde og sætte dem ovenpå en Sandmile, som derefter om kort Tid kan trues med Undergang. Passage med Vogne er næsten ugørlig, og Levnedsmidler savnes ofte. Markerne frembringer intet til Føde for Mennesker og kuns lidet til Foder. Her haves hverken Korn eller Brændsel. Sandflugt har i Bund og Grund ødelagt Skagens

Ejendomme, så Beboerne næsten ikke har Kreaturer mere. Deres Kår er så tunge, at de næppe kan bæres. . .”

Fra Nørre Vorså i Vendsyssel indberettes i 1804:

“Sandet ligger indtil 3½ Alen på Landevejen igennem Byen, så Folk må brænde Lys i Husene om Dagen. Gårdene ere fyldte med Sand, der ligger højt op på Tagene.” Sandflugtskommissæren lod over 5000 Læs Flyvesand rydde af Landevejen. Det kørtes til Voer Bro og styrtedes i Åen, hvor Strømmen derpå førte det ud i Kattegat. Sandkilderne i Vejbrinkerne og Udhulinger på Markerne dækkedes med Fladtørv og Tang, men Dækningen måtte igennem en Årrække idelig repareres. Sandflugtskommissær Thorlund, der boede i Saltum, hvor han tidligere havde været Skolelærer, fortæller nogle År senere:

“Jeg gik en Søndag fra Krogen Sandflugt til N. Vorså By, hvor jeg havde den ubeskrivelige Glæde, at byens fattige Beboere viste mig de Virkninger og Fordele, Sandflugtens Dæmpning havde havt. Med Tårer i Øjnene af Glæde viste nogle Gårdmænd mig deres store Møgdynger, som de sidste Sommer havde blindet og nu i Foråret havde udkørt på deres Agre, efter at Gødningen i flere År havde ligget indespærret på Grund af de høje Sandbjerge i Gårdene. Andre viste mig en velsignet Afgrøde af Byg på deres gødede Marker. Kort: Glæde havde omdannet Beboerne fra modløse, modvillige og svage, til muntre, fornøjede og lydige. . .” Og Professor Wiborg gør Rentekammeret opmærksom på, at det var i N. Vorså Kronprins Frederik på sin Rejse til Skagen kørte fast i Landevejens Sanddynger, hvor han så Husene ligge begravede under Flyvesandet, og han berømmer Thorlund for det herkuliske Arbejde med at rydde Byen for Sandet og få Sandflugtens Kilder stoppet i Løbet af få År. Det viser, skriver han, hvor villig den jyske Bonde er til at forrette endog et slavisk Hoven, når han tages på den rigtige Måde. Thorlund fortjener Kollegiets Tilfredshed og en Belønning til Opmuntring. -

I Fårup, Saltum Sogn, Hvetbo Herred, var der 1793 en farlig Sandfygning vesten Fårup; den føg ind over Bymarkerne og videre ind i Byen. Sandflugtskommissær Thorlund lod da opføre en Dæmning ved Udløbet af Bredvand til at modtage og stanse dets Flugt. Professor Wiborg havde set og godkendt Dæmningen som hensigtsmæssig. Den gjorde også sin Nytte fra Foråret til Frostens indtraf, og det opstemte Vand frøs til. Da føg Sandet over Isen, blokerede Vestergårde og stoppede Vandløbene fra Byen og dens Marker. Hundreder af Sandlæs måtte derefter bortkøres for at befri Gårdene. Og da så Tøbruddet ved Forårstide 1795 satte ind, kunde Vandet ikke få Afløb, fordi Flyvesandet lå tykt over Agrene, så Forårssæden ikke kunde komme i Jorden. Thorlund beretter: “Som dagligt Vidne til den skete Ødelæggelse og i Frygt for, hvad der videre vilde ske, følte jeg den inderligste Smerte. Tredive Familier klagede over Forlis af deres bedste Agerland og frygtede for, at de inden Året var omme, måtte gå fra Hus og Hjem.” Medens Faren var overhængende, havde Thorlund gentagne Gange anmodet Rentekamret om at bevilge Indkøb af Hjælpemidler, men uden Resultat. I den hårdeste Knibe kom da Proprietær Green til Vestrupgård og tilbød Thorlund de nødvendige Hjælpemidler, lange Stager, som sammenflettedes og med ombundet Langhalm sattes som Gærder i de Åbninger, hvor igennem Sandet havde Flugt mod Byen. Derved stansedes Sandknoget, indtil der kunde plantes Klitter af Ryktag til Sandets varige Overvindelse. Lettet udbryder Thorlund: “Uden Greens Hjælp vilde alle Bestræbelser have været forgæves!” -

Flyvesand hærgede i øvrigt i samtlige jyske Amter, ikke blot i de fire nævnte, der grænser til Vesterhavet. Aalborg Amt havde strid Sandflugt på flere Strækninger mellem Hadsund og Hals, Viborg Amt havde Sandflugten på Alheden og ved Glyngøre, Randers Amt sloges med Flyvesandet adskillige Steder langs Kattegat og ikke få Steder inde i Landet, foruden på Anholt, Århus Amt havde sejlivet Sandflugt i Linå Sogn, Skanderborg Amt i Vrads og Ejstrup, og Vejle Amts forrygende Sandflugt i Randbøl Sogn var svær at nedkæmpe.

## II. Sandflugtens Dæmpning.

Arbejdet med Dæmpning af Sandflugt foregik hovedsagelig om Efteråret fra Midten af September til først i December. Når dette var endt, foretog Jurisdiktionens Herredsfoged sammen med Sandflugtskommissæren det befalede Syn over Sandflugtsområdernes Tilstand. Beretning

derom skulde Herredsfogden udfærdige og indsende. Om Foråret, inden Sætiden, foretoges normalt kun Reparationer efter Vinterbeskadigelser samt en foreløbig Bekæmpelse af nyopkomne Sandbrud. I Rughøstens Tid afklippedes og indsamledes de modne Vipper af Klittaget og Marehalm til senere Brug.

Et halvt Århundrede før Sandflugtsforordningen af 19. September 1792 udkom, havde man i Ribe Amts Vester Herred, i Sognene Lønne, Henne og Oksby, efter kgl. Påbud søgt at holde den mest forrygende Sandflugt i Ave, men man formåede kun i ringe Grad at hindre Oversvømmelser af Flyvesand. I 1749 påbød Frederik V, at Herredets Beboere årligt skulde arbejde på at bekæmpe Sandflugten ved at opkaste Diger til at møde det flyvende Sand og indsamle Frø af Hjelmebuske (Klittag) til Udsåning på Sandene. Og alle levende Sandområder skulde holdes i Fred for Kreaturer. Ejerne af Hennegård og Skrumsager, senere Ejerne af Hesselmed og Søvig, skulde have Opsigt med Arbejdet. Det var navnlig med den store Bordrup Sande i Oksby Sogn, man havde Vanskeligheder, idet de vældige Sandmasser her bestandigt flyttede sig længere ind i Landet. Man havde håbet, at de opkastede Diger skulde have stanset Sandets videre Flugt, men Digerne oversandede hurtigt, og det lette Flyvesand fik derved øget Kraft til op over Digerne at hviste Sandet længere ind bagved og Ødelægge nye Områder. Arbejdet var ikke blot i Hovedsagen spildt, men Faren for Sandflugtens Udbredelse Øgedes. Så fandt man på at sætte et Dige ovenpå det oversandede, men også dette hvirvlede Sandet over og fordærvede endnu flere af de Marker og Ejendomme, man vilde beskytte. Man satte så Diger i Rækker, med nogen Afstand, bag hinanden og udsåede aftærsket Klittagsfrø og afklippede Vipper på Sandfladerne mellem Sandkilderne og Digerne, men heller ikke dette hjalp synderligt. Endelig begyndte man så at plante rykket Klittag på de værst udsatte Steder, og efter en Snes Års Forløb var man klar over, at Plantning af Sandvækster var Midlet, der burde anvendes, da Klittaget ikke få Steder havde formået at hindre Sandets videre Flugt. -

Også på Stamhuset Birkelse i Vendsyssel havde man fra Frederik V's Dage og helt op til 1792, da Forordningen om tvungen Sandflugtsdæmpning udkom, taget Livtag med Flyvesandet, som fra Jammerbugten kom knygende og strygende de halvanden Mil ind over Landet og truede en betydelig Jordstrækning under Stamhuset med total Ødelæggelse. I 1759 havde Stamhusbesidderen, Holger Schel, erhvervet en kgl. Bevilling, hvorefter 13 Sogne under Stamhuset henlagdes til årligt at dæmpe Sandflugt på Godsets Ejendomme. Man anvendte her et Fletværk af Gærdestave og Grene til at opfange det fremstrømmende Flyvesand. Hvert År måtte der sættes nye Gærder ovenpå de forrige, fordi disse var overfløjede. Resultatet blev efterhånden hushøje Sandmiler, hvis hvide Nøgenhed synede videnom, og Sandet lagde sig så opad Milerne uden tilsidst at flyve over. Og dermed ændredes Sandflugtssituationen. Der var jo ingen Binding af Sandet sket. Når derefter Vindretningen var en sådan, at Blæst strøg sideværts henad de opdyngede Sandmasser, udgød Milerne sig ud over Hune og Jetsmark Sognes Jorder i Hvetbo Herred, og lagde snart en betydelig Del af disse øde. Dette afstedkom Klager og megen Bitterhed mod Stamhuset, men ingen Bedring, fordi der ikke plantedes Klittag til at binde. Derimod ofrede Stamhuset efterhånden en hel Skov, der ophuggedes til Gærdsel. Sådan var Situationen, da Sandflugtsforordningen udkom i 1792.

Da Sandflugtsvæsenet kom til Birkelse for at iværksætte Dæmpning af Flyvesandet på Stamhusets Ejendom, protesterede Stamhusets Besidder derimod og påberåbte sig den kgl. Bevilling af 1759, som gav ham Ret til selv at herse dermed, som han havde Forstand til. Og først efter Proces og Dom fik den kongelige Sandflugtskommissær Thorlund uhindret Adgang til at dæmpe og føre Tilsynet med Sandflugten og dens Dæmpning i den Del af Åby Sogn, hvori Birkelse Stamhus ligger. I Løbet af få År blev Sandet her forsvarligt bundet ved Ryktagsplantning, efter at Sandmilerne med de mange Lag Gærder var sløjfet, til stor Forfærdelse og megen omløbende ond Snak. -

I 1779 udkom kgl. Sandflugtsordning, kun gældende for de to thylandske Amter: Vestervig og Ørum Amter. Meningen med denne Forordning var, at Regeringen vilde bruge den til at vinde visse Erfaringer med Hensyn til Fredning og Dæmpningsmåder. Når Tiden dertil mentes inde, skulde de anvendes i en for hele Riget gældende Forordning.

Den i 1792 derefter iværksatte tvungne Dæmpning af Sandflugt i Danmark administreredes af

Rentekammeret med Professor Erik Wiborg som Konsulent og senere som Sandflugtsinspektør i Sandflugtsager. Sandflugtsvæsenet ordnedes iøvrigt i Henhold til den udstedte Forordning amtsvis med de respektive Amtmænd som øverste Myndighed under Rentekammeret.

Dæmpningsomkostningerne udrededes forskudsvis af den kgl. Kasse, indtil det i 1806 blev Amtsrepartitionsfondene, der skulde betale Omkostningerne. Udgiftsfordelingen skete ved en almindelig Repartition på et Amts samlede Hartkorn, frit og ufrit. Amtmanden udnævnte en Sandflugtskommission, der skulde forestå Dæmpningen, men det viste sig snart ugørligt på den Måde at få Gang i Sagerne, fordi Medlemmerne sjældent kunde enes om, hvad der i hvert enkelt Tilfælde burde gøres. Rentekammeret satte så efter få Års Forløb Forordningens Bestemmelse ud af Kraft, og i Stedet udnævnte Kongen en eller flere Sandflugtskommissærer i et Amt, efter som Omstændighederne krævede. Hver af disse fik sit afgrænsede Distrikt. De blev aflønnet med Dagpenge for hver Dag, de var ude i Funktion, og deres Opgaver, for såvidt de ikke var fastsat i Sandflugtsforordningen, bestemte de selv ved Forslag til eller i mundtlig Samråd med Amtmanden. Og for at kontrollere deres Virksomhed skulde Herredsfogderne i de sandføgne Jurisdiktioner om Efteråret syne hver enkelt Sandflugtsområde i Distriktet sammen med Sandflugtskommissæren. Derefter skulde de gennem Amtet indsende Indberetning til Rentekammeret om Tilstand, Virksomhed, Resultat og Udsigter.

Ifølge Forordningen ansattes lønnede Klitfogder til at varetage det daglige Tilsyn med Fredning og Orden i Sande og Klit og hjælpe med ved Arbejder, der blev sat i Gang af Sandflugtskommissæren, optage løsgående Kreaturer og passe på Ulovligheder som Tyveri af Klitvækster, Tørve- og Sandgravning. For alle disse Bestillinger delte de halvt med Klitkassen om idømte og betalte Mulkter, der som Regel dikteredes de pågældende af sandflugtskommissæren efter Klitbetjentes Anmeldelse.

Ligeledes ansattes Opsynsmænd til under Sandflugtskommissæren at føre Tilsyn med Klit, Arbejder og Klitfogder. De måtte ikke få Løn, men i betydelig Udstrækning så man igennem Fingre med, at der hist og her faldt en årlig Skilling af til en dygtig Opsynsmand, som Regel en oplyst Gårdmand.

En af Professor Wiborg affattet, prisbelønnet og af Regeringen trykt Skrift omhandlende Sandvækster og deres Plantning m. m. blev som Lærebog omdelt til alle under Sandflugtsvæsenet ansatte Personer. Skriftet giver Oplysning om de forskellige Sandvæksters Anvendelighed i Sanddæmpningens Tjeneste, og der anvises forskellige Måder at dæmpe Sandflugt på, Plantning, Nedlægning af Vipper, Udsæd af Frø, Dækning med Tang, Fladtørve etc., og der blev advaret mod at sætte Diger og Gærder til at opfange Flyvesand, uden at der samtidig blev plantet Klitvækster i Sandet.

Arbejdet med Sandflugtsdæmpning skulde udføres som Hoveri, naturligvis først af Ejerne af det sandhærgede Område, der iøvrigt var indtaget til Fredning, mens Dæmpningen stod på. Oversteg Arbejdet Lodsejernes egne Kræfter, og dette var oftest Tilfældet, skulde Sognet hjælpe, når Sandflugtskommissæren gennem Sognefogden kaldte Mandskab og Køretøjer af Huse. Hvis Sognet ikke alene kunde præstere det fornødne Arbejde, blev det pålagt et eller flere af de omliggende, ikke sandflugtstruede, Sogne årligt med et vist Antal Mand, Heste og Vogne at forrette Hjelpearbejde i et vist Dageantal, efter Sandflugtskommissærens Ligning, der skulde godkendes af Amtmanden.

Sandflugtsdæmpningen blev et såre slidsomt Arbejde, om - og om - og om igen, År efter År. Sandflugtsstormenes ubændige Fart og Kraft satte Himmel og Jord i et forrygende Knog og kunde i mindre end et Døgn oprive, bortføre, ødelægge, hvad der hidtil var udført. Udholdenheden, sammen med en stedse større Viden og Erfaring vandt dog omsider Sejrens gode Løn. Af de henimod 120.000 Tdr. Land, der i 1792 var ødelagt af Sandflugt i Jylland, dæmpedes indtil Udgangen af 1816 ca. 70.000 Tdr. Land, så man her havde Sandflugten under nødtørftig Kontrol. Længst fremme var Thisted Amt, hvor der af 31.000 Tdr. Land ødelagte Områder var tilbageerobret 30.000 Tdr., som delvis kunde frigives og af Ejerne bruges til Græsning, Høavl, Kartoffeldyrkning, i mindre Udstrækning til Kornavl. Længst tilbage stod Ribe Amt, der af oprindelig godt 16.000 Tdr. ødelagt Jord kun havde fået ca. 2600 Tdr. Land dæmpet.

Sandflugtsdæmpningen i Thisted Amt blev det mønstergyldige Eksempel for de Øvrige jyske Amter. Sandflugtskommissær Lauritz Thagaard, en afskediget yngre Amtsforvalter, der var blevet ansat År 1800, besad Kundskab, Iagttagelsesevne, Handlekraft, Ordenssans og et frodigt Initiativ. Efter Professor Wiborgs Lærebog begyndte han at plante Klittaget i pløjede Furer og anvendte kun Spadegravning ved Plantning, hvor Ploven ej kunde gå. Snart opfandt han egne tidsbesparende Arbejdsmetoder og Dæmpningsmåder, som gav gode Resultater. Han var striks under Arbejdets Udførelse, holdt streng Disciplin og vilde ingen Uorden have. Hans Straffe var legio, sammenlignet med, hvad der fandt Sted i de øvrige Amter. Men han søgte at være retfærdig, ens mod alle. Han formåede at sætte Skub i sine Klitbetjente såvel som i de tunge, træge, ofte modvillige Bønder, ved at opmuntre, undervise, oplyse, hjælpe, tilrettelægge og understøtte Håbet om en lysere Fremtid. Han opfandt en Plantestok, som med et eneste Kraftsæt borede tre til fem passende Huller i Sandet, hvori Klittaget derefter behændigt kunde lempes ned. Derved fik han mere bestilt, og Bøndernes Arbejdsdag blev kortere, og det kunde de lide. Han konstruerede også en Sandslæber, der ved Hestekraft kunde nedsløjfe Sandtoppe; den sparede både Kræfter og Tid. Rentekammeret bestilte et Eksemplar af både Plantestok og Sandslæber, som det siden forærede til Det kgl. danske Landhusholdnings Selskab. Rentekammeret honorerede Thagaard med et Gratiale, og Landhusholdningsselskabet belønnede ham med et Sølvbæger. Plantestok og Sandslæber opbevares i Landbrugsmuseet i Kongens Lyngby.

Thagaard iværksatte Kartoffeldyrkning på tildels dæmpede Sandflugtsarealer ude ved Havsidens. Han indkøbte Kartoffler og lod dem uddele blandt den fattige Befolkning, idet han opmuntrede og ved sine Klitbetjente underviste den i Dyrkningen, der ikke tidligere var kendt af Havboerne i Thy. Og han formåede Rentekammeret til i en Årrække at udsætte Præmier for Kartoffeldyrkning på Sand, indtil Dyrkning var bleven selvfølgelig. Derpå optog han Kornavl på Flyvesandet i Agger, hvor Sandflugt havde drevet Kornavl og Kvæghold ud af Sognet. Fremgangsmåden var den samme, som da han begyndte at lirke Aggerboerne til at lægge Kartoffler i Sandet. Fiskeaffald og Aske brugtes som Gødning. De tog ved Lære, og inden føje Tid sås atter Kohold i Fiskerhjemmene.

På mange Måder åbnede Thagaard Thyboernes Øjne for Nyttens af Flyvesandets Dæmpning og kunde derfor mere hårdhændet end noget andet Sted i Landet hævde Fredning for Folk og Fæ. Enhver Overtrædelse straffede han ved at diktere Mulkt, og i Mangel af Betaling transporteredes Delinkventerne til Arrest i Thisted, undertiden hele Læs fra et Sogn. For ethvert Klitarbejde udarbejdede han med Omhu Regulativer, som han lod trykke og fordele til alle Sognefogder og Klitbetjente. Hans Sandflugtsbestyrelse var den overlegne kgl. Embedsmands, uden Brist eller Lyde, og hans Virke blev holdt forbilledligt op både af Professor Wiborg og Rentekammeret for samtlige Sandflugtsdæmpere i Landet. Ofte blev han brugt som Sendemand til fremmede Amter, hvor Sandflugtsvæsenet på en eller anden Vis var kommet i Ulave eller trængte til kyndig Undersøgelse. Han lønnedes da også af Rentekammeret med hyppige, undertiden betydelige Gratialer.

Omfanget af de årlige Dæmpningsarbejder i Thisted Amt under Thagaards Overledelse var meget stort. Som Eksempel anføres et enkelt tilfældigt valgt Års Arbejde. I 1807 forrettedes i de seks thylandske Sogne: Lodbjerg, Ørum, Hvidbjerg v. Å, Tvorup, Vang og Hjardemål med Bistand af 34 Hjælpesogne følgende Arbejder: Indsamling og Nedlægning af 1022 Tdr. Klittagsvipper, der dækkedes med 627 Læs slået gammelt Klittag istrøet 52 Tdr. Høfrø, der blev fejlet op fra Bøndergårdens Høgulve. Der plantedes 2238 Læs Ryktag á 180 Neg og 225 Læs Fladtørv blev skåret, kørt og nedlagt på visse åbne Sandstrækninger. Til Arbejdet anvendtes, regnet efter 1 Dags Arbejde, 19.454 Folk, 803 Vognspand og 3 Plovspand. Der behandledes ialt 117 Tdr. Land. Og i Vester Hanherreds fem sandføgne Sogne: Lild, Vust, V. Thorup, Klim og Kollerup nedlagdes 470 Tdr. Vipper, som dækkedes med 146 Læs slået Tag, rykkedes og plantedes 124 Læs Ryktag, med Hjælp af 4 tilstødende Sogne. Her anvendtes til Arbejdet 2263 Folk, 175 Vognspand og 16 Plovspand.

Sandflugtens Dæmpning medførte således et enormt årligt Hoveri for Bonden i de sandhægede og omliggende Sogne. Hjælpesognene kunde, som i Hjørring og Ribe Amter, have indtil 6 Mil at

køre, og deres Hovhjælp strakte sig oftest over fire Dage. Da Hen- og Hjemkørsel tog to Dage, skulde de altså på egen Kost være en hel Arbejdsuge borte fra deres egen Bedrift.

På Rentekammerets Foranledning havde Professor Wiborg i 1797 affattet visse Hovedregler for Sanddæmpning under forskellige Forhold, som skulde være vejledende for Sandflugtskommisærerne. Det hed deri:

“På de jævne Sandflader anlægges ordentlige Klitter af Hjelmerørsvipper, som nedlægges i omtrent 1 Alens Afstand fra hinanden. Hver Klit må være henved 100 Alen bred og anlægges i en Afstand af 500 Alen fra hinanden og altid gå på tværs af de Vinde, som især forårsager Sandflugt. Med Klitternes Anlæg begyndes på den vestre Kant.

På de store, nøgne Sandbjerge, som formedelst deres Beliggenhed er farlige for tilgrænsende Ejendomme og derfor fordrer hastig Hjælp, må i stille Vejr nedlægges Klitvipper, håndfuldvis som Korn, på den Side af Sandbjergene, som vender mod Sandflugtsvindene, og derefter tildækkes med et tyndt Lag afslået Hjelmetag, som afhugges på Klitternes Læsider.

Da der til denne Dæmpning udkræves en stor Hob Klittag og meget Arbejde, bør den aldrig anvendes, uden hvor den yderste Nødvendighed fordrer og Klittaget haves.

De mindre farlige Sandbjerge dæmpes rigtigst ved kunstige Klitter af Hjelmerøret eller dets Vipper. Man begynder med Klitten på den jævne Sandflade og fortsætter opad Bjergskråningen. Når den hele Klitte gives en Bredde af 200 Alen, plantes der halvt på Fladen og halvt på Bjerget. Hvor der endes det ene År, fortsættes der det næste, og således vedblives, indtil Toppen er nået.

De store Slåger eller Sandbrud imellem Sandbjergene, som støder til dyrkede Ejendomme, dæmpes sikrest og hastigst ved Værn. Af de forskellige Måder, disse kan indrettes på, anses følgende efter de stedege Omstændigheder for de mest passende: Tværs over Slågerne, fra Ende til anden, sættes Stokke i 2 á 3 Alens Afstand fra hinanden, og på hver Stok sættes et Hjelmerørs Knippe, som kommer til at stå på Sanden. Mellem Stokkene sættes Hjelmeknipper tæt sammen og bindes fast til hinanden og til Stokkene med Halmbånd. For at give Knipperne mere Fasthed opkastes nogle Spader Sand omkring dem, der trædes til med Foden. Hjelmeknipperne vil således udgøre et Gærde, hvortil Sandet kan lægge sig. Imellem Gærderne, som sættes i 50 til 100 Alens Afstand fra hinanden, nedlægges Vipper. Stokke og Hjelmeknipper håber Kammeret, at de tilgrænsende Beboere vil være villige til at levere. I andet Fald indkøber Kommisæren dem for en billig Betaling, som til sin Tid bliver at godtgøre af Distriktet.

Hvor der er Mangel på Klittag, er dets Anvendelse til Gærder ikke at tilråde.

Grunden til at Gærder altid begyndes i Sandens vestre Kant, er for at hindre Flyvesandet i at gå ind over de tilgrænsende, dyrkede Jorder.

Mindre farlige Slåger kan beplantes buskvis med Klittag, som sættes i Rader (Forbandt) på tværs, 10 á 12 Alen fra hinanden. Indenfor Raderne lægges Vipper.

Klittag, som rykkes til Plantning, må ikke være ældre end i andet År, og det oprykkes på Klitternes Læsider, men ikke opgraves. Jo mindre Buskene er, der sættes, des bedre og hastigere vil de vokse.”

### III. *Bøndernes Vilkår under Sandflugtens Dæmpning.*

Bøndernes Indstilling til Sandflugtsdæmpningen var højst forskellig til at begynde med, dog overvejende uvillig, vrang, og blandt Herremænd og Proprietærer radede lignende Stemninger. Men Måden, hvorpå Modviljen kom til Udtryk i Tale og Handling, i de fri og ufri Stænder, genspejlede Tidens officielle Ansigt. De ufri Bønder prøvede ved Hjælp af Trods, List, Kryberi, Pukken på Uvidenhed og Fattigdom at værges sig mod det Offentliges Indgreb i deres velerhvervede Rettigheder, når sandflugtshærgede eller truede Arealer skulde indfredes mod Kreaturer og unddrages Ejer eller Bruger, mens Dæmpningen stod på. Ved alle mulige Påfund søgte de at hindre og lamme de iværksatte Arbejder og drille Sandflugtskommisær og Klitbetjente. Mislykkedes et Påfund eller opdagedes en Fidus, så var det vanskeligt for Myndighederne at finde frem til Gerningsmanden, thi ingen vidste Besked, og hver snakkede sin viise Snak, akkurat som alle Godtfolk i Landet bar sig ad under Besættelsen, da Tysken var os på Nakken, og det gjaldt om at



beluske for at bevare vor Frihed og Odel. Godsejerne derimod anvendte mere subtile Midler; de var jo Nådpersoner med Friheder og Privilegier. Gik det ikke efter Ønske, så kunde Sagen forhales ved Henvendelser til Rentekammeret eller Kongen, eller man kunde misforstå eller simpelthen sidde en Tilkendegivelse fra Sandflugtsvæsenet overhørig. Det var kun et Fåtal af Herremænd og Bønder, der var tilstrækkelig oplyste til at indse Gavnligheden af, at Sandflugten blev dæmpet, og som var villige til at bære Byrde og medvirke til den gode Sags Fremme.

Hvilke Byrder skulde der da bæres? - Afsavn af den Ejendom, som Ejer eller Bruger ved Påbud om Fredning unddroges Rådighed over, mens Dæmpningen stod på. I de færreste Tilfælde drejede det sig om en kortere Årperiode, som Regel var det et længere Åremål, ofte en Menneskealder eller mere. Det var en meget hård Belastning for Bonden, som fra Arilds Tid var vant til fri Drift med sine Kreaturer i Sandklitterne. De vildsomme, øde Klitter lå i den almene Bevidsthed udenfor enhver Vedtægt; ingen Lodsejer gjorde Ophævelse over, at Ko og Får her blev græsset uden Tilladelse. Kun til Lyngslet benyttede Lodsejeren almindeligvis Klitten, og Bonden anså Sandflugt som en Ovenfaldsskade, Guds hårde Hjem søgelse for Menneskets Synders Skyld. Det var en Bråd En gjorde vel i ikke at stampe imod, altså heller ikke Kongen eller hans Sandflugtsvæsen. Sandflugtsforordningernes Bestemmelser forekom ofte Bønderne urimelige og var dem derfor forhadte.

En anden Byrde udgjorde det Hoveri, som alle, lige fra jordløse Husmænd til Hovedgårdenes fri Hartkornsbesiddere, måtte udføre. Det tunge Hoveri lettedes dog noget ved Bestemmelsen om, at alle skulde være med. Det var noget nyt, der hermed blev sat i Værk. Men Byrden følte tung af den menige Almue, mens de store Brug i betydelig Grad lod deres Fæstebønder gøre det tilsagte Arbejde. Derimod følte Storbesidderen Hoveriet som et Prestigetab, som noget der pinte i Sindet. Og der indkom mange Andragender fra Proprietærene om Fritagelse for at drage i Åg sammen med Bønderne, men alle mødte de pure Afslag.

Meget afhang af Sandflugtskommissærernes Evne til at omgås Bønderne og at forklare dem, hvad Arbejdet tilsigtede, og hvilke Resultater man ventede sig deraf til deres egen og Efterkommeres Fordel. Det var af stor Betydning, om Arbejdet fra Begyndelsen blev fremmet og om synlige Resultater deraf snart kunde påvises; thi herved blev Bønderne interesserede i Arbejdet, så de fra vrangvillige blev agtsomme Medarbejdere.

Det var ikke nogen let Opgave; thi de mærkede straks Afsavnet af deres Ejendomme og Besværet med at holde Kreaturerne fra at løbe ind i Fredeklitten. Ligeledes Byrden ved de mange årlige Dages Hoveri, borte fra deres Bedrift. - Derimod var Nyttens og Fordelens indtil videre kun tom Klingklang i Øret. Derfor blev de første År svære at komme igennem, ikke blot for Bønderne, men også for Sandflugtskommissærerne og Klitbetjentene, og Masser af Bondeklager blev indsendt tit Amtmand og Rentekammer over formentlige Uretfærdigheder og Overgreb. Sine Steder gik der År; inden Arbejdet gled i Leje.

I Thisted Amt under Thagaard, et af Sandflugtens mest frygtede Arnesteder, mærkedes fra Begyndelsen af hans Virksomhed et fast Forhold i Arbejdet. Der tåltes ingen Uorden, ingen Ufred, ingen Modvilje. Straffen derfor faldt omgående i Form af Bøde efter Forordningens Takster eller Fængsel. Gode Dæmpningsresultater kunde han snart vise sine Bønder.

I Hjørring Amt, hvor der var fem Sandflugtskommissærer, der hver havde sit Sandflugtsdistrikt, skete Fremskridtet i et ujævnere Tempo. I nogle Distrikter kom der snart god Gænge i Foretagendet, medens det i andre tog Årtier, inden Resultatet opnåedes. Navnlig var dette Tilfældet i Horns Herred, hvortil Skagen dog ikke hørte, idet den var et selvstændigt Distrikt med egen Kommissær.

I Ringkøbing Amt var Forholdet meget forskelligt havlangs den lange Strækning fra Harboøre til Nymindesgab. Sandflugtskommissær Petersen, Skjernbogård, forhandlede sig helst igennem eller halvvejs udenom Vanskelighederne. Fremgangen havde en noget slingrende Karakter. Han blev meget gammel, og Rentekammeret vilde ikke afskedige ham. Under Eftermanden, Godsforvalter Esmann, Lønborggård, ændredes Sandflugtsarbejdet i gunstig Retning.

I V. Herred, Ribe Amt, var den første Sandflugtskommissær en dygtig Landmåler, H. Ellung. Han var uden Evne til at omgås Bønder og noget af en Kværlulant. Han bødlede med Dæmpningen i en

halv Snes År og bragte det så vidt, at han tilsidst ikke turde færdes ude i Klitterne af Frygt for at lide Overlast. Heredsfogden, Amtmanden, Rentekammeret, alle havde han lagt sig ud med. Så forsvandt han uden at sige til. Efterfølgeren, Rådskriver Steenstrup i Ribe, fik uden synderlig Vanskeligheder sat Dæmpningsarbejdet i de vidtløftige Sandflugtsstrækninger på en sådan Fod, at det kendtes, at der var kommet Kontakt mellem Lederen og Bønderne, der skulde gøre Arbejdet under uvejsomme Forhold, med Hjælp fra Sogne langvejs fra.

Foruden på Sandflugtskommisæren beroede Arbejdets Fremme og gode Gang i væsentlig Grad på Amtmanden. Der var altid Liv og Grøde, hvor denne havde Interesse for Sagen og fulgte levende med i, hvad Sandflugtskommisæren foreslog, og i de Resultater, hans Forslag og Håndelag gav ude i Klitterne.

Til sidst nogle konkrete Eksempler på Bondeklager og andre Viderværdigheder under Kampen mod Sandflugten.

1794. Fire Gårdmænd i Thorup, V. Hanherred, klager til Kongen over den Medfart, de må døje, fordi det offentlige har taget deres Sandklitter under Dæmpning og sat Indfredningsmærker om visse Strækninger, hvor hverken de selv eller deres Høveder må komme. Kommer de der alligevel af Vanvare, mulkteres de. Det er Jammerklage, der lyder ud af den omstændelige Skrivelse, de har fået sat sammen:

“Med al den Besværlighed, Forsigtighed og store Bekostninger, som vi arme og uheldige Mennesker yderlig lader bevogte vort Kvæg for at støde i den indfredede Klit, er det os dog den platteste Umulighed at holde så megen Bevogtning, at Kræ'et jo kan støde ind i Klitten, fordi vi til al Uheld bor i Byens norder Ende, som går lige ind i Klitten. Såsnart Høvederne er ude af Gårdene, er de og straks i Klitten, uden at de mødes af så mange. Især i forskrækkelig Vejrlig, da der hverken er Ly eller Læ nogetsteds for de elendige Høveder, uden just under Klitbankerne, søger de gerne til Klitten, hvor de så anholdes og mulkteres. I År har vi 4 Gårdmænd måttet betale over 12 Rdlr. i Mulkt.

Vi bor i en af Landets elendigste Egne og er dog sat til at svare over 24 Tdr. Hartkorn, uagtet vi næppe kan sælge en Tønde Korn årlig, men al vores Udkomme og svære Afgifter, som os årlig pålægges, må udredes af vores Høveder. Men når vi således indskrænkes med dem på vores egen Jord, som vi slet ingen Grund finder til, da Klitten er sammengroed og ikke let skades, så kan vi ikke svare vore Afgifter. Vi er fattige Folk og trænger til Medlidenhed og Hjælp. Vil vor Konge ej hjælpe os imod denne Ødelæggelse, og vi må få vores Penge igen, så vi kan vide os sikker for at vores Høveder i ondt Vejrligt ved Nattetide forjages i Fjord og Hav, hvorved mangan brav Mand er bleven Ødelagt.”

1795. Beboerne i 4 af Agger Sogns 5 små Fiskerflækker, til hvis fattige Hytter, der hverken var Jord til Korn, Græs eller Tørvebjergning, hvorfor deres Næring udelukkende var Fiskeri på Havet og om Sommeren Pulsvådfiskeri i Limfjorden, sendte følgende Andragende til Kongen:

“Alle som een er vi Deres kgl. Majestæts tro Sølemitter, der fra gammel Tid af har været vant til at gå udenfor i Klitten og slå noget Klittag til Ildebrændsel, da vi har et Par Miles Vej til Tørvemose og ikke har Råd til at købe hverken til Madlavning eller Ovnvarme. Men nu har Klitkommissionen sat os i Mulkt, som vi ikke uden vores Ruin kan betale, fordi vi har hentet noget Ildebrændsel i Sandklitten på Aggerland, som ingen Skade kan forårsage nogen med Landejendom, da Havet møder Flyvesandet på een Side, Limfjorden på en anden og Ørum Sø på en tredie.

Vi beder derfor vores allernådigste Konge om, at vi fattige Havboer må eftergives de idømte Mulkter, da vi intet ejer uden vore Fiskeredskaber, som man strengelig truer med at udpante og fratage os. Og hvis så sker, ser vi ingen anden Udvej end Bettelstaven.

Men ikke alene derom beder vi, men tillige om, at Deres kgl. Majestæt vil lindre for os Sandflugtsordningen af 19. Septbr. 1792, såvidt at vi som hidtil fra gammel Tid må hente vor Ildebrændsel i Klitten, hvilket vi forsikrer aldrig kan øde Klitten eller nogen Mand.”

1802. Else Haring sad med to små Børn Enke i Vester Vandet Klit efter sin Mand, der som Fisker omkom på Havet i 1794. Hun boede i et Hus, som Sognepræsten havde Ret til at benytte. Huset var imidlertid så brøstfældigt, at det var ved at falde sammen, og da der ingen Jord hørte til,

ramtes det af en Paragraf i Sandflugtsordningen, der lød på, at jordløse Huse i og ved Klit ikke ved Nedrivning måtte genopføres på Stedet, ligesom der ikke måtte opføres nye.

Præsten skænkede hende, hvad der kunde bruges af Hyttens Sten og Tømmer, og en Lodsejer i Klitten, Gårdmand Chr. Stentoft i V. Vandet, på hvis Lod Huset stod, gav hende Lov til at rejse et nyt Hus ved Siden af, hvor det gamle stod. At Else ikke har vidst Besked med den fældende § i Forordningen er givet, men det synes at være underligt, at Chr. Stentoft som Lodsejer i et Sandflugtstrøg, der var taget under offentlig Dæmpning, ikke har vidst Besked derom.

Huset blev da bygget, og netop som det stod færdigt, kom Sandflugtskommissionen og beordrede Huset nedrevet. I modsat Fald vilde det på offentlig Bekostning blive solgt ved Auktion til Bortfjernelse og det eventuelle Overskud tillagt Sognets Fattigkasse. Desuden vilde Else Harring få dikteret en Bøde af 20 Rdlr.

Else fik fat i et Stykke simpelt Papir, hvorpå hun skrev en Ansøgning til Kongen med en Redegørelse for Sagen. Hun bad om, at Huset måtte blive stående, så hun ikke skulde blive husvild.

Det gik imidlertid, som Kommissionen havde forlangt og Amtet siden stadfæstet. Huset skulde væk. Og da Else ikke kunde bringe det over sit Hjerte at rive det ned, blev det solgt og kørt væk. Bøden for ulovlig Opførelse af Huset i Klitten kunde hun ikke betale, hvorfor hun sammen med en Kone fra Nors Klit, der havde stjålet Klittag, agedes til Afsoning i Thisted.

1803. Fjorten Gårdmænd i tre af Vester Hanherreds Klitsogne besværer sig til Kongen over, at den mislig og alt for skarp Tydning af vor Konges allernådigste Sandflugtsordning af 1792” nedsænker dem i dybeste Armod, idet deres Kreaturer anholdes og mulkteres på Steder i Klitten, hvor der aldeles ingen Grund er til at forbyde Kreaturenes Gang. Det burde dog betænkes, at Gårdmændenes Ejendomme, der grænser til Klitsiden, er så skarpe, at selv de, der står for indtil en halv Snes Tdr. Hartkorn, i dyre Domme må købe Korn. Betalingen herfor såvel som de kongelige Skatter og Penge til Tømmer, Smedekul, Jern, Hør, Hamp, Fisk (til Tørring og Saltning) og Folkeløn m. m. skal altsammen udredes af Besætningen, som derfor må holdes på Benene, både i Antal og i Huld. De klagende Gårdmænd fortæller, at de ikke har Råd til at holde Hyrde til deres Får, men lader disse vogte af deres Børn. Når Kulden kommer, sætter Børnene deres Sundhed til, og Kreaturerne taber deres Trivelighed og bliver forarmet, “ja mange Får dør hver Vinter og Forår, fordi de skal holdes bevogtet på Steder, som er imod Naturens Evner.” Herefter følger så en “Allerunderdanigst Indberetning til kongen” om deres Situation, der lyder:

1. Herudi Egnen er af vores forrige Amtmand Ferslev indsat sin Svoger Hr. Munk, at være Klit-Regent! Hvad han ordinerer og foranstalter, må ingen Modsigelse have, men straks sættes i Værk, hvad enten man sigter til Skade eller Gavn, alt efter bemeldte Herres Sindelag.
2. Herudi Wuust Bye blev vi i forrige År 1802 ordret til så mange Dages Arbejde i Klitten, at vi ingen Vintersæd fik sået i rette Tid og en stor Del ganske ubesået, fordi at Høsten gav et sildigt Efterår. Og udi dette År er anvendt 18 Arbejdsdage fra de største Gårdbrugere foruden Pløjning og Kørselen og Indpøtninger, skønt samme kunde have været udrettet af de halve Mennesker, og de andre behøvedes til Gårdenes Markarbejde.
3. Endskønt bemeldte Forordnings Grunde ikke er, at Kreaturer optages eller mulkteres uden at have anrettet Skade, så er dog Klit-Regentens Ordre, at de skulde optages på Steder, hvor de ingen Skade tilføjer, thi hvad kunde være mere uretfærdig, end som for anden af Wuust Bys Markjord er ordineret, i tvende Dage 2de Sogner, Tømmerbye og Øsløs, til at oprykke 24 Læs Tag, og Dagen efter blev af 2de Mænds Får mulkteret henved 8 Rdlr., som var Hyrdedrengen frakommet i nogle Lyngbakker tæt ved Byens Mark, og kunde ej findes mindste Spor efter disse.
4. Dersom der blev udledet til Græsning, hvad der efter Billighed kunde, blev ej mere Frihed for en end for en anden, ejheller Gunst eller Gave gøre nogen til Befrielse.
5. Det er gavnligt, at Slettingerne i Klitterne er indpøttet, hvorvidt man må have Lov at slå til Brændsel, eftersom det er alene Sletten, som beskadiger de groede Klitter, men at Kreaturerne ingen Skade i de groede Klitter anrettede, har Erfarenhed vist os, som mindes de Tider, da Klitterne skete den største Overvold med Slæt af en del Klitboere, og da Beboerne lod de Klitter, som er næst ved Marksiderne lyse i Fred for Slæt, søgte Kreaturerne altid efter disse, hvor de

kunde have Læ og god Græsning, og der groede disse altid friskere og bedre sammen end nu, da det står og rådner i sit eget. Thi Kreaturerne bider altid efter det nye groede Græs i Bunden, thi kan både dets Grøde og den Røskning og Ryltning, som disse gamle groede Klitter får ved Kreaturerne Drift og Gang, give en ny Grøde og Forfriskning til at tage Vekst, i det Sted at overflødig Græsning står og røder og uden Nøtte går Kreaturerne og bliver forarmet på en vild Mark, og Hyrderne mister deres Helsen, fordi de slet ingen hverken Ly eller Lindring haver for Kreaturerne eller dem selv.

6. Var det vor Kongelige Høyheds Behag, var det gavnligt, at i enhver Sogn som grænser til Klitterne, blev udnævnt 2 eller 4 af de mest erfarne og forstandigste Mænd, som i Herredsfogdens eller anden Øvrigheds Påsyn kunde have Indseende og Opsyn med, hvorvidt Fredning efter Billighed skulde ske, og (hvad) der skulde udmærkes både til Slæt, Fæ og Fåredrift uden at beskadige Klitterne, samt iagttage den Tid, som uden Skade bedst kan anvendes til Sandernes Plantning samt give eller underskrive Indberetning om Mulkterne, at disse ej skulde udgives på uretfærdige Måder til at fylde dem, som det ikke med Rette kan tilkomme, og at alle Ting kunde ske ordentlig, at den Tiid, som en Mand udsender sine Folk til at beplante Klitten, bliver ikke unøttig anvendt.
7. Det vilde blive Beboerne dobbelt lettere, når Frugt og Nøtte for sine Bestræbelser kunde erlanges, thi en, som er overbevist al mulig Flid og Stræbsomhed i at efterkomme sine Medbrødres Vel, er det svært og tungt at man uden Årsag skal bebyrdes med daglige Plager og have Besværligheder og Bekostninger for andres Forbrydelser, og for al sin Flid nedsænkes i Armod og Fattigdom.

Som Had og Efterstræbelser Ødelægger manges Velfærd, hvorpå vi have største Erfarenhed, så ville vi ikke indgive nogen Klage, men i største Underdanighed indberette vores Nød til vor Kongelige Høyheds allernådigste Betænkning, og i dybeste Underdanighed underkaster vi os Deres allernådigste Villie.

*Wuust, den 21. December 1803.*

*Kliim:*

Lars Olesen

Peder Andersen

Peder Christensen

J. Christensen Vestergaard

*Vester Thorup:*

Peder Pulsen

Christofer Jespesen

Peder Lovesgaard

Peder Hauerslef

*Wuust:*

Peder Christensen

Søren Nielsen

Jens Nørhauge

Hans Lind

Christen Norre

Anders Roerhauge

De opbragte Mænd sendte deres drastiske Skrivelse til Kongen udenom Amtet. Den havnede i Danske Kancelli, der oversendte den til Rentekammeret, som lod den gå til Thisted Amts Erklæring. Amtskontorets Udtalelser lyder:

“Til Sandflugtens Dæmpning i Vester Hanherred er der hidtil ikke bleven udrettet noget af Betydenhed før i sidste Efterår, da der blev udplantet i endel Klitter Klittag i Lild, Vuust, V. Thorup

og Kliim og dertil efter Amtets Foranstaltning anvendt nogle Dages Arbejde af de tilgrænsende Sognes Beboere mere end forhen.

Dette og nogle Mulkters Inddrivelse for Forseelser imod Forordningen må formodentlig have givet Anledning til Skrivelsen, hvis Indhold mere synes at skulle være at forestille den Uejlighed, som Soggenes Beboere forårsages ved Sandflugtsdæmpnings Foranstaltninger end nogen egentlig Klage, og desuden er Klitarbejdet af Sognene i V. Hanherred ikke nær af den Betydenhed som mange Steder i Thye.

Jeg indser derfor ikke, at noget kan være på formeldte Skrivelse at reflektere, men indstiller underdanigst, om ikke samme på Grund af dens Slutning måtte befales henlagt uden Resolution.”

Og Rentekammeret henlagde Skrivelsen.

#### *Kildeanvisning.*

Kildematerialet er hentet i Rigsarkivet, hvor en stor Del af Materialet vedrørende Sandflugten og dens Dæmpning i Danmark fra 1702 til henimod Slutningen af 1800-erne, beror. I det væsentlige er foranstående Fremstilling bygget på:

- 1) Indkomne Breve til Jyske Stifters Kontor (under Rentekammeret) 1786-95.
- 2) Sandflugtsager vedrørende Amterne: Thisted, Hjørring, Ringkøbing og Ribe (Pakkerne 1796-1812).
- 3) Rentekammerets Kopibøger (i samme Tidsrum).
- 4) Rentekammerets Regnskabsbog vedrørende Sandflugtsvæsenet 1802-41.
- 5) Dokumenter vedrørende Vestervig Amt 1774-78, hvori den kgl. Forordning af April 1779 vedrørende Klitfredning og Sanddæmpning i Thy.
- 6) Sandflugtsforordning angående Sandflugtens Dæmpning i Danmark af 19. September 1792.
- 7) E. Wiborg: Efterretning om Sandvæksterne og deres Anvendelse (1786). Prisskiftet tjente som Lærebog i Sanddæmpning.
- 8) L. Esmarck: Efterretning om Sandflugten (1817).

Kilde: Jydske Samlinger 5. rk. bd. 8, side 162-94.